

Пустовіт Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Київського національного торговельно-економічного університету

КОНТРОЛЬ (НАГЛЯД) У СФЕРІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: ГЕНЕЗІС КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ

GENESIS OF CONTROL (SUPERVISION) IN THE FIELD OF FOOD INDUSTRY

Особливу увагу у статті приділено історичному експерсу в контроль (нагляд) у сфері харчової промисловості. Вивчення історії розвитку зазначених вище понять у певній сфері дає змогу шляхом порівняння і зіставлення зрозуміти позитивні риси та недоліки організації контролю (нагляду), які мали місце в минулому і проявляються в сьогоденні, а також дати правильну оцінку науковим досягненням у сфері контролю (нагляду), одержаним протягом багатьох років розвитку теорії і практики контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості. Також у статті йдеться про контроль (нагляд) у сфері харчової промисловості в умовах незалежності України. Проаналізовано основні етапи розвитку контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості на прикладах нормативно-правових актів.

Стаття також частково присвячена аналізу понять «контроль» та «державне управління». Досить часто поняття «державне управління» порівнюється з державною службою, вживається під час обговорення економічних проблем, здійснення політичної пропаганди, обґрунтування та узаконення державної політики, що є не досить правильним. На жаль, нині ще не існує єдиного погляду в науковців на те, що собою становить державне управління і в чому проявляється його сутність. Дослідження присвячене висвітленню історичної сутності ключових і похідних понять контролю (нагляду), досліджено сучасні умови забезпечення безпечності та якості харчових продуктів як невід'ємної та важливої складової частини правового регулювання суспільних відносин. У статті обґрунтовано той факт, що на рівні підприємств харчової промисловості необхідність контролю пов'язана з потребою власників у повній і правдивій інформації про результати і стан господарської діяльності окремого суб'єкта господарювання. Тому внаслідок вивчення практичних та теоретичних основ історії виникнення та розвитку контролю на рівні підприємства виникають нові завдання контролю, які зумовлені конкретними умовами господарювання.

Ключові слова: управління, державне управління, контроль (нагляд), державний контроль, контролюючі служби, еволюція контролю, харчова промисловість, безпечність та якість харчових продуктів.

The article is devoted to the problem of using the concept of “public administration”. Quite often the concept of “public administration” is compared with the civil service, used in the discussion of economic problems, the implementation of political propaganda, justification and legalization of public policy, which is not correct enough. Unfortunately, today there is no single view among scholars on what constitutes public administration and what its essence is. The study is devoted to highlighting the historical essence of key and derived concepts of control (supervision), explores the current conditions for ensuring the safety and quality of food as an integral and important part of the legal regulation of social relations. The article substantiates the fact that at the level of food industry enterprises the need for control is related to the need of owners for complete and truthful information about the results and state of economic activity of an individual business entity. Therefore, as a result of studying the practical and theoretical foundations of the history of the emergence and development of control at the enterprise level, new control tasks arise, which are due to specific economic conditions.

The article pays special attention to the historical excursion. The study of the history of control (supervision) in a particular area makes it possible, by comparison and comparison, to understand the shortcomings in the organization of control (supervision) in a particular area that have occurred in the past and are present today, as well as to give a correct assessment of scientific achievements (supervision), obtained over many years of development of the theory and practice of control (supervision) in the food industry. The article also deals with control (supervision) in the food industry in the conditions of Ukraine's independence. The main stages of development of control (supervision) in the food industry are analyzed on the examples of normative legal acts.

Key words: management, public administration, control (supervision), state control, control services, evolution of control, food industry, food safety and quality.

Актуальність теми дослідження. На конституційному рівні в Україні здоров'я і життя людини визнано найвищою соціальною цінністю. Безпечність та якість харчових продуктів є одним із найважливіших чинників добробуту населення. Конкурентні відносини серед виробників спонукають їх розвивати системи контролю виготовлення продукції з метою максимального задоволення запитів споживачів. З огляду на це перед органами державної влади України постає завдання ефективного та результативного державного управління у сфері харчової промисловості.

У сучасній Україні поняття «державне управління» досить часто порівнюється з державною службою, вживається в процесі обговорення економічних

проблем, здійснення політичної пропаганди, обґрунтування та узаконення державної політики. На жаль, нині не існує єдиного погляду на те, що собою являє собою державне управління і в чому проявляється його сутність.

Постановка проблеми. Проблема дуже повільного розвитку контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості є нині дуже актуальною. Введення в дію нових та відмова від старих нормативно-правових актів не завжди є ефективними, орієнтація на більш розвинуті країни полягає в копіюванні без інтеграції в український простір.

Правове регулювання у сфері харчової промисловості є важливим інструментом забезпечення

безпеки харчової продукції та правильної організації контролю за якістю продукції. Вплив загальнонаражливих правил у сфері харчової промисловості створює належний контроль у зазначеній сфері.

Метою статті є здійснення дослідження ключових понять у сфері контролю (нагляду) харчової промисловості, а також історичного експерсу в розвиток та становлення контролю (нагляду) в зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості в Україні з усіма її проблемами та недоліками було приділено увагу багатьма провідними науковцями. Серед наукових досліджень вітчизняних учених, в яких висвітлено проблеми організації та функціонування системи контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості, заслуговують на увагу праці таких авторів, як І.В. Басанцов, Т.М. Боголіб, О.Д. Василик, Ю.А. Данилевський, М.Я. Дем'яненко, Н.І. Дорош, І.К. Дрозд, М.М. Каленський, Є.В. Калюга, Г.Г. Кірейцев, О.А. Кириченко, В.І. Кравченко, Л.А. Костирко, В.Ф. Максимова, В.М. Мельник, П.Т. Саблук, І.Б. Стефанюк, І.Я. Чугунов, А.В. Чупіс, В.О. Шевчук та ін.

Виклад основного матеріалу. Первинною категорією щодо поняття «державне управління», що власне й розкриває його сутність, є поняття «управління». У науковій літературі відсутня єдина думка щодо цього поняття, оскільки воно (управління) має багатоплановий і міждисциплінарний характер, акумулюючи в собі дані різних наук. Тому з огляду на свою складність та багатогранність поняття управління залежить від специфіки об'єкта, щодо якого воно здійснюється [1, с. 8].

Загалом управління є багатоцільовою та за внутрішньою будовою складною свідомою діяльністю, що включає в себе певну кількість незалежних компонентів. Воно має передбачити прогнозування, визначення цілей, планування, організацію, мотивацію, контроль, розвиток та політику [2, с. 53–54]. За своєю суттю термін «управління» означає діяльність із керівництва ким-небудь або чимось, вплив владно-го суб'єкта на інших суб'єктів.

Вперше поняття «державне управління» і «публічне адміністрування» використав президент США В. Вільсон. Саме він стояв у витоків дослідження державного управління як єдиного наукового та освітнього спрямування.

В.Б. Авер'янов під державним управлінням розуміє особливий і самостійний різновид діяльності держави, що здійснює окрема система спеціальних державних органів – органів виконавчої влади [3, с. 6]. Достатньо повне й змістовне визначення поняття «державного управління» запропонував Ю.П. Битяк, котрий розмежував державне управління з виконавчою владою, визначивши державне управління як самостійний вид державної діяльності, що має організуючий, виконавчо-розпорядчий, підзаконний характер особливої групи державних органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації

функцій і завдань держави в процесі повсякденного й безпосереднього керівництва економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом [4, с. 261]. Як видно з цього визначення, однією з основних особливостей державного управління є те, що його суб'єктами виступають державні органи, з однієї сторони, та приватні суб'єкти – з іншої. Загалом у правовій доктрині підтримується саме така позиція [5, с. 12].

Своєю чергою О.Ю. Оболенський розглядає поняття «публічне управління» як «практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєздатність людей із метою її впорядкування, збереження чи перетворення, спираючись на владну силу, яку обмежує дієвий суспільний контроль як основний чинник планування в суспільстві верховенства права» [6, с. 48].

О.М. Барнашов розглядає управління як перш за все активно-організовану діяльність керуючих органів, процес реалізації, функціонування влади, її динаміку, її природний стан. Також він вважає, що сенс управління полягає у «здатності визначити, детермінувати вольову цілеспрямовану діяльність людей, підкоряти поведінку кожного учасника управлінських відносин єдиним авторитетним засадам із метою свідомого регулювання різноманітних сторін суспільного життя, а зрештою – для забезпечення прав людини» [7, с. 48].

Виходячи з аналізу сформульованих понять «публічне управління» та «публічне адміністрування» зарубіжними і вітчизняними науковцями, бачимо, що не має загального концептуального підходу до визначення зазначених понять, але серед усіх понять прослідковуються спільні риси: підпорядкування загальній меті – суспільній організації з основною метою ефективного функціонування соціуму.

У сучасних умовах забезпечення безпеки та якості харчових продуктів виступає як невід'ємна і важлива складова частина правового регулювання суспільних відносин. На рівні підприємств харчової промисловості необхідність контролю пов'язана з потребою власників у повній і правдивій інформації про результати і стан господарської діяльності окремого суб'єкта господарювання. Тому внаслідок вивчення практичних та теоретичних основ історії виникнення та розвитку контролю на рівні підприємства виникають нові завдання контролю, які зумовлені конкретними умовами господарювання.

Контроль – це дуже широке поняття, яке містить багато визначень і функцій, а також різні форми і види. Постійні перетворення в економіці тягнуть за собою виклик в уточненні предмета контролю, його мети, об'єктів, завдань і методів. Зазначений виклик також глибоко є пов'язаним із тим, що станом на сьогоднішній день немає єдиного підходу до визначення поняття «контроль».

Як свідчить велика кількість проаналізованих джерел, термін «контроль» має іншомовне походження. Думки дослідників щодо того, з якої мови воно було запозичене, різняться. Слово «контроль» із французької мови означає «...протиставлення

паперу з записами, документами, тобто зіставлення записів та відомостей...». Французьке слово «controle» є результатом спрощення більш ранньої форми «contrerole», яке буквально означає «зворотний, протилежний, подвійний рахунок» [8, с. 558].

Інші науковці впевнені в тому, що зазначений термін прийшло в українську мову через німецьке слово Kontrolle в XVIII ст. [9, с. 314], інші ж вчені зазначають, що воно сягає корінням у голландську мову [10, с. 424], проте більшість авторів схиляються до думки, що це слово було запозичене безпосередньо з французької мови [8, с. 558; 11, с. 255; 9, с. 314].

Controle може також означати «книга прибутків і видатків, реєстр, відомість, що ведуться двома особами» (слід зазначити, що в цьому значенні це слово вживається з XIV ст.). В українській мові слова «контроль», «контрольний», «контролювати», «контролер» почали вживатися протягом XVIII століття [10, с. 424]. Поняття «Controle» також може походити від латинського слова «контраротулюс», від якого пізніше утворилося шляхом спрощення слово «контроль», що означає зіставлення або протиставлення.

Економістами в економічній літературі використовуються різні тлумачення терміна «контроль». Деякі вчені під контролем розуміють стадію процесу (циклу) управління [12, с. 8] як систематичне спостереження і перевірку процесу функціонування певного об'єкта [13, с. 27; 14, с. 126], як одну з функцій управління [15, с. 7; 16, с. 13], інші – як діяльність із виконання прийнятих рішень [17, с. 125].

Досліджувати управлінську діяльність держави у сфері контролю (нагляду) взагалі та підприємств харчової промисловості зокрема, не здійснивши історичний екскурс, на нашу думку, неможливо. Вивчення історії розвитку контролю (нагляду) у певній сфері дасть змогу шляхом порівняння і зіставлення зрозуміти недоліки у сфері організації контролю (нагляду) певної сфери, які мали місце в минулому і проявляються в сьогоденні, а також дати правильну оцінку науковим досягненням у сфері контролю (нагляду), одержаним протягом багатьох років розвитку теорії і практики контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості.

Взагалі контроль є історичною категорією. Його виникнення пов'язане із суспільним процесом праці, сама природа якого зумовлює необхідність «управління, яке встановлює узгодженість між індивідуальними роботами і виконує загальні функції, які виникають із руху всього виробничого організму на відміну від руху його самостійних органів» [18, с. 342].

Необхідність контролю в процесі державного управління обґрунтував А. Файоль у XVIII ст., який надав таке визначення: «... контроль заключається в тому, щоб перевірити чи все виконується відповідно до затверджених планів, розроблених інструкцій та встановлених принципів. Його ціль – виявити слабкі місця та помилки, своєчасно виправити їх та не допустити повторень. Контролюється все: предмети, люди, дії» [19].

Професор І.А. Белобжецький стверджував, що у підручниках із контролю і ревізії та окремих журнальних статтях зроблено спробу дослідити соціалістичний контроль в історичному аспекті. Однак в опублікованих роботах не розмежовані історичні етапи розвитку господарського та фінансового контролю в СРСР, нечітко виділено на кожному з названих етапів основні моменти, які визначили весь подальший хід розвитку теорії та вдосконалення практики контролю в нашій країні [20, с. 16].

У цьому контексті доцільно визначити, що історія виникнення контролю (нагляду) у сфері харчової промисловості майже не представлена в наукових працях. За джерелами з історії можна бачити, що розвиток контролю (нагляду) пов'язаний із виникненням обліку, оскільки вагомим джерелом інформації для внутрішньогосподарського користування виступає контрольна функція бухгалтерського обліку.

Свого часу, коли людина почала обліковувати окремі елементи свого майна і його рух (купівля, продаж, застава), наступним її кроком стала перевірка правильності їх обліку, тобто контроль. Хоча історичний розвиток контролю свідчить, що він виник не раптово, а як необхідна умова суспільної праці в забезпеченні засобами для існування всього суспільства [21].

Історичний момент виникнення контролю (нагляду) серед економістів немає єдиного погляду. Професор Є.А. Вознесенський стверджував, що виникнення контролю «пов'язано з поділом суспільства на антагоністичні класи, з появою держави» [22, с. 3]. У той же час А.М. Голододобородько, В.І. Залужний наголошували на тому, що контроль притаманний всім економічним формаціям [23, с. 8]. Враховуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що історія будь-якого явища починається там, де з'являються перші сліди суспільного життя людей. Вважаємо некоректним твердження деяких вчених про «надісторичність» контролю (нагляду), оскільки він знаходиться під впливом тих економічних умов, в яких він сформувався.

Загалом контроль (нагляд) виник, коли з'явилися перші форми людської усвідомленої діяльності. Контроль (нагляд) зародився як потреба, пов'язана з виробництвом і розподілом благ, необхідних для задоволення потреб в їжі та одязі. Вже в давні часи людині необхідно було знати, скільки і які саме засоби вона має для виробництва і споживання та скільки робочого часу необхідно витратити для виготовлення нових засобів. Для того, щоб отримати дані про господарські процеси, потрібно здійснювати спостереження (нагляд) за ними. Інформацію, одержану шляхом спостереження (нагляду), слід виразити у певних кількісних показниках та зареєструвати з метою створення можливості користування ними за необхідності. Отже, реєстрація, вимірювання та спостереження (нагляд) за господарськими процесами є їх кількісним відображенням. Тобто контроль (нагляд), який виник спонтанно, перетворився на організовану, добре усвідомлену потребу. Соці-

ально-економічні процеси та їх негативні прояви (крадіжки, марнотратство) є однією із рушійних сил у процесі контролю (нагляду).

З удосконаленням соціальних процесів удосконалюється і сам контроль (нагляд). Контроль (нагляд) почав здійснювати адаптацію до потреб, цілей держави, органів владних повноважень.

Від неінституціональної діяльності (спонтанної) контроль (нагляд) розвився в усвідомлену, з точно вираженою цільовою функцією, інституціональну діяльність. Ускладнення суспільних відносин призводить до удосконалення контрольної (наглядової) діяльності, що підтверджує суспільний характер контролю.

На державному рівні контроль (нагляд) найбільшого розвитку набув у Вавилоні, Єгипті та Китаї, а на приватному рівні – у Римі та Давній Греції.

Особлива увага у Стародавній Греції приділялася контролю майна (інвентарю) – збереження власності. Як матеріальну шкоду греки розглядали крадіжку, що своєю чергою призвело до створення таких умов, за яких була вигідна державі нестача цінностей у матеріально відповідальних осіб. Проте важливою умовою було, щоб у розкрадача було чим погасити нестачу, тому на посади з матеріальною відповідальністю призначали лише осіб багатих, спроможних внести велику заставу або представити впливових поручителів. У такий спосіб держава мала змогу збагачуватися. Нестача цінностей покривалася із застави або майна матеріально відповідальної особи або її поручителів, причому якщо нестача кваліфікувалася як розкрадання, то відшкодування її провадилося в десятикратному розмірі. Такі історичні витоки має й інше розуміння контрольного прийому інвентаризації як засобу перевірки цінностей у натурі.

Відомі філософи Греції приділяли належну увагу обліку і контролю. Так, Аристотель у «Політиці» чітко розмежував облікові і контрольні функції, причому розглядав ревізію як частину контролю [24, с. 62–63]. Завдяки контролю визначаються різні види матеріальної відповідальності за збереження майна і витрат коштів власника.

Метою обліку у Стародавньому Римі був в основному був контроль господарської діяльності, сплати податків. На той час було створено складний апарат ревізорів і контролерів, і все ж факти шахрайства, ухилення від сплати податків були не поодинокі. Облік мав запобігати збиткам, які виникали внаслідок шахрайства або невміння вести господарство. У період середньовіччя разом із розвитком суспільно-економічних відносин удосконалюються облік і контроль господарської діяльності, з'являються спеціальні трактати про контроль обліку і звітності, який нині здійснює аудит. Контроль стає головним знаряддям збереження приватної власності, тому до ХХ ст. основна функція обліку була суто контрольною [25].

Щодо фінансового контролю як виду господарського контролю, то він виник у рабовласницькому суспільстві. Основу виробничих відносин рабовлас-

ницького ладу становила приватна власність рабовласника на засоби виробництва і раба. З появою такого ладу виникла і почала розвиватись держава. Цілі обліку в Давньому Римі були головним чином контрольними. Тут вперше зародився наступний контроль, здійснюваний інститутом логістів, і була заснована спеціальна судова колегія (евфіні) для розгляду справ, пов'язаних із неправильним представленням звітності. Пізніше в Римі було створено Організацію адміністративного контролю, що може розглядатись як прообраз вищої контрольної інституції (Рахункова палата).

У цей період широкий розвиток одержує торгівля, впроваджуються грошові та розрахункові операції, з'являється лихварство, придбання і продаж паїв на участь у підприємствах тощо. Ці зміни та зрушення в господарському житті змінили облік і контроль. На це вказують у своїх дослідженнях Б.А. Бор'ян, С.Ф. Іванов, З. Паризинський та ін., оскільки вже повною мірою використовувались гроші як специфічний товар, що виконує роль загального еквіваленту, виник фінансовий контроль, тобто контроль, здійснюваний у грошовій формі.

Свій подальший розвиток контроль одержав у період хрестових походів (XI–XII ст.) і утворення великих світових центрів – Венеції і Генуї. З розвитком товарного виробництва при феодальній широкій розвитку одержує внутрішня і зовнішня торгівля, яка сприяла розвитку й удосконаленню контролю. Почалась підготовка фахівців з обліку, видавалися перші книги з цих питань: італійця Луки Пачолі (1494 р.), дорматинця Бенедикта Котрульї (1573 р.), нідерландців – Яна Імпіна (1543 р.) і Симона Стевіна (1607 р.), французів – Жака Саварі (1675 р., 1712 р.) та ін.

В італійських містах було покладено початок контрольній та ревізійній справі. Ще у XI ст. там проводилися перші ревізії місцевих общин та церков. Діючі на той час колегії в Італії здійснювали як бухгалтерські, так і контрольні-ревізійні функції, що є значним кроком у розвитку контрольної справи. Цей досвід було перенесено і в інші європейські країни – Англію, Францію, Голландію, Бельгію, а також США.

У період феодалізму ще більшого значення набув фінансовий контроль за розрахунками між купцями, лихварями і банками, а також за наявністю і рухом торгового капіталу. У цей період виник подвійний запис, що сприяв одержанню феодалами доданого продукту, контролю за їх витратами і доходами, недоторканості приватної власності. Такий контроль суперечив суспільним інтересам, був засобом приховування дійсного джерела і розміру доходів, маскування ступеня експлуатації працівників.

У надрах феодалізму відбувся ще більший розподіл контролю на зовнішній і внутрішній. «Наявність великого числа записів дублюючого характеру, – писав Раймонд де Рувер, – може розглядатись як недосконалий метод забезпечення внутрішнього контролю...» [26, с. 27]. Обліку і контролю підлягала не тільки приватна власність, але і кріпаки.

Розвиток господарської діяльності вимагав і розвитку певних форм контролю за якістю облікової інформації. У відповідь на це соціальне замовлення в Англії в Середні віки з'являється інститут контролерів (аудиторів).

У період феодалізму зовнішній контроль охоплював ревізію балансів і звітності сторонніми особами, а внутрішній контроль – засекречений рух і наявність торгового капіталу, кредитні та розрахункові операції між купцями, лихварями, банками, процеси виробництва і приватну власність на засоби виробництва.

Висновки. Отже, ми в нашому дослідженні на основі вищевикладеного матеріалу дійшли висновку, що фундаментальні поняття контролю (нагля-

ду) у сфері харчової промисловості пройшли довгий шлях розвитку. Кожен етап розвитку контролю (нагляду) в зазначеній сфері відбувався дуже повільно та нерозумно. Порівнюючи розвиток ключових понять контролю (нагляду) в Україні в зазначеній сфері та інших країнах, стало зрозуміло, що ще є до чого прагнути. Державне регулювання харчових продуктів в Європейському Союзі вважається одним із найбільш результативним та ефективним у світі. Саме тому під час подальшого реформування системи контролю (нагляду) необхідно якомога краще розуміти європейську модель і намагатися не копіювати цю модель на теренах України, а брати найкраще й обов'язково враховувати традиції українців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Десятов Т.М., Коберник О.М., Тевлін Б.Л., Чепурна Н.М. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом. Харків : Основа, 2004. 240 с.
2. Костюк І. Державне управління в Україні в період реалізації адміністративної реформи: основні поняття та категорії. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 1 (16). С. 53–60.
3. Державне управління в Україні : навч. посібник / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Вид-во ТОВ «СОМІ», 1999. 310 с.
4. Адміністративне право України / за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
5. Пилипишин В.П. Поняття та основні риси державного управління. *Юридична наука і практика*. 2011. № 2. С. 10–14.
6. Оболенський О.Ю. Опорний конспект лекцій з навчальної дисципліни «Публічне управління» : наукова розробка / О. Ю. Оболенський, С. О. Борисевич, С. М. Коник. К. : НАДУ, 2011. – 56 с.
7. Барнашов А.М. Государственная власть как форма организации общества. В. : ВТГУ, 2004. 10 с.
8. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. 570 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. 4-е изд. Москва : Астрель, 2003. Т. 2. 671 с.
10. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. 3-е изд. Москва : Русский язык, 1999. Т. 1. 624 с.
11. *Словарь иностранных слов* / Гл. ред. Ф.Н. Петров. 18-е изд. Москва : Русский язык, 1989. 624 с.
12. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом. Москва : Политиздат, 1997.
13. Грілецька А. Шляхи підвищення ефективності внутрішнього аудиту грошових коштів на підприємствах споживчої кооперації. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2005. № 11.
14. Братчук Л.М. Напрями організації системи внутрішнього контролю в підприємницьких структурах. *Економіка АПК*. 2007. № 7. С. 126–130.
15. Лайчук С.М. Облік і контроль лізингових операцій: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2002.
16. Саченко С.І. Облік і внутрішньогосподарський контроль виробничих витрат на хлібопекарних підприємствах : автореф. дис. канд. ... екон. наук : 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит». Тернопіль, 2006. 20 с.
17. Ореховський П.А. Контроллинг : учеб. пособ. Обнинск : МАСЗ, 2000.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 23.
19. Крейнер С. Ключевые идеи менеджмента. Мыслители, которые изменили мир менеджмента. Москва : ИНФРА-М, 2002. 347 с.
20. Белобжецкий И.А. Финансово-хозяйственный контроль в управлении экономикой. Москва : Финансы и статистика, 1979. 160 с.
21. Гуцаленко У.О. Историчний розвиток поняття «контроль» та його етимологічне значення. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/1190/Gutcalenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
22. Вознесенский Э.А. Финансовый контроль в СССР. Москва : Юридическая литература, 1973. 134 с.
23. Голобородько А.Н. Общественный контроль над производством и распределением при социализме. Київ : Изд-во Киевского ун-та, 1973. 295 с.
24. Кужельный Н.В. Бухгалтерский учет и его контрольные функции: Практическое руководство. Москва : Финансы и статистика, 1985. 143 с.
25. Лебедев О.П. Историчні аспекти зародження та розвитку контролю фінансової сфери країни. URL: <http://adminpravo.com.ua/index.php/2010-04-13-14-05-13/61-2010-07-08-14-15-02/701-11-----html>
26. Раймонд де Рувер. Как возникла двойная бухгалтерия. Москва : Госфиниздат, 1958.